

3. समाज आणि सामाजिक

संस्था (Society and Social Institutions)

(अ) समाज - अर्थ विशेषतः आणि प्रकार -
सामान्य माणूस हेनांदिन व्यवहारीत समाज ह
वाढू सतत कोबळपणे वापरत असतो.

उदा. महाराष्ट्रीयन समाज, गुजराती समाज,
हिंदू किंवा मुस्लिम समाज, ब्राह्मण समाज,
मराठा समाज पण अशा भिन्न-भिन्न
अर्थाने आपण रेकत असलेला समाज ह
वाढू सयान्दित, विशिष्ट संकल्पने असतो.
णि समाजशास्त्रात मात्र समाज ही संकल्प
ना अगदी व्यापक अर्थाने वापरली जाते.

~~1.1~~ व्याख्या किंवा अर्थ -

(1) मॅक आयव्हर व पेज -
" समाज म्हणजे सामाजिक संबंधांचे जाळे
य "

(2) राईट -
" यांच्या मते, समाज म्हणजे केवळ व्यक्ती
समुह नाही, तर समुहात राहणाऱ्या व्यक्तीच्या संबंधा
ती एक व्यवस्था आहे.

(3) जे. एफ. मिलीन -
" यांचे हेतु समान आहेत. अशा समाज प्र
क्षीतील राहणाऱ्या समान जीवन पद्धती जगणाऱ्या

अनात एकताची भावना असणाऱ्या व यां सर्वां
मुळे आपण इतरांपासून वेगळे आहोत. तुम्हा मान
णाऱ्या व्यक्तींचा समूह म्हणजे समाज होय.
वरील शाळ्यावरून समाज या संकल्पनेचा
अर्थ स्पष्ट होतो. सामाजिक संबंधांच्या व्यवस्थेला
च समाज असे म्हणतात. समाजाच्या काही
वैशिष्ट्यांचा समाज संकल्पना समजून घेता
येईल.

मानव समाजाची वैशिष्ट्ये - १

निश्चित भूप्रदेश - १

निश्चिता भूप्रदेश हे मानव समाजाचे वैशि
ष्ट्य आहे. समाजातील सदस्य एका निश्चि
त भूभागावर वास्तव्य करून राहतात. या
भूप्रदेशाच्या सिमा ठरलेल्या असतात. या
प्रादेशिकतेवरून समाज ओळखला जातो. या
प्रदेशांना ते आपला मानतात.

उदा - १ भारतात राहणारा तो भारतीय समाज
तर अमेरिकेत राहणारा अमेरिकेन समाज

२ मानवाजवळ संस्कृती आहे - १

मनुष्य हा संस्कृती निर्माण करून च
त्या संस्कृतीप्रमाणे जगणारा प्राणी आहे. त्यामुळे
सर्वसमावेशक संस्कृती हे मानव समाजाचे
वैशिष्ट्य आहे. मानवाने निर्माण केलेल्या भौति
क वस्तू म्हणजे घरे - दारे, गाडी - बूडी वाहन व
था भौतिक संस्कृती वरोबरच मानवाने अमोक्षि
कृवा आध्यात्मिक संस्कृती ही निर्माण केली
थामध्येच शिक्षण कुला व तसेच व्रीडा व

श्रीगीत भाषा संस्था संघटना व रूढी पद्या परंपरा
व कायदे त्या आभोति संस्कृतीचा देखील मनु
ष्या निमति आहोत मनुष्य संस्कृती निमति करता
आणि संस्कृतीनुसार जगात

३) प्रजोत्पादन - ०
दोन किंवा अधिक व्यक्ती एकत्र आल्याशिवा
य समाज होऊ शकतच नाही अशा अनेक
व्यक्तींचा मिळून समाज निमति होतो पण
निमति निथमनुसार प्रत्येक जिवाला मुख्य
हा ठरलेलाच असतो तेव्हा समाज टिकवण्यासा
ठी निरंतर चालण्यासाठी प्रजोत्पादनीच्या मुख्य
मागाने समाज टिकवावा लागता म्हणून श्री-
पुरुष संबंध प्रजननाच्या गोष्टीसाठी मानवाने
विवाहसंस्था निमति केली विवाहसंस्थेद्वारे कुटुंब
व संस्था निमति केली व त्या मागाने प्रजो
त्पादन करवून समाज सातत्य राखिले जाते.

४) संस्कृतीनुसार आर्माची विभागाणी - ०
मानव समाज हा अम विभाजन हे संस्कृतीनु
सार ठरते. श्री-पुरुष मुलगा - मुलगी लहान
वृद्ध - तरुण आणि वृद्धाची संख्या उंच ठेगु
अशा काही निकषांवरच अम व कामाची वाट
णी करावी लागते. तसेच शिक्षण कुशल्ये व
प्रशिक्षण देऊन समाजात डॉक्टर इंजिनियर वकी
ल यंत्रज्ञ तंत्रज्ञ द्रायक्टर शिक्षक शेतकरी त्या
पारी पोलीस निमति करावे लागतात. व त्या
नुसारच अम विभाजन केले जाते.

७) काम प्रवृत्तीचे नियमन इतर सर्व प्राणी कुमी कीटक यांच्यात काम प्रवृत्ती जैविकतेनुसार अनुप्रायिक तत्वा ने म्हणजे निसर्गाचा धरणा चालते मान व समाजात मात्र लैंगिक संबंधासाठी पुनोत्पादनासाठी कुसेही स्वेर वतीन हेवता येत नाही फक्त मानव प्राण्यांचे काम वासनेचे प्रभावी नियंत्रण (बंधन) आढळते तसेच लैंगिक गरजापुतेसाठी विवाहाच्या सागनेच जावे लागते. विवाहपूर्वी आणि विवाह वाह्य संबंधाना समाज मान्यता ही नसते अशा वळणून मानव समाजात विवाह कुंडप आणि नातदारी व्यवस्था असते.

उदा - वृद्धा - वृद्धीन मुले - बहीन भाऊ - चुलता व - चुलता मावशी - काका मामा - मामी मावस वीकडे द्विर - भावजे अशी नाती असून जवळच्या नात्यात लैंगिक निषेध द्या मानले जातात केवळ विवाहाच्या नात्यानेच संबंध हेवता येतात.

८) शिक्षण क्षमता इतर प्राण्यांमध्ये मानवाची पुढे धिमत्ता प्रभावाने आहे इतर प्राण्यांमध्ये मानवात शिक्षणक्षमता प्रचंड आढळते इतर प्राण्यात अनुभव रक्षमता, शिक्षण क्षमता अभावी मर्यादित वा कधीच विकास होणारी असते पण मानुष्य कितीही शिकू शकतो काहीही शिकू शकतो इमान अनुभव धरू शकतो, देखू शकतो मवीन संगन, कला, कोशळ्ये, तंत्रे भाषा निर्माण करू शकतो

② सांकेतिक निवेदन व्यवस्था :-

ही फक्त मानवामध्येच सादरते मनुष्य सांकेतिक निवेदन व्यवस्था निर्माण करती, शिकते शिकवते व त्यानुसार उभाते

उदा. १. खाना-खुणा, हातवारी, चिह्न्यावरून इशारे, मानने / अंगविक्षेपाने काहीतरी सूचवणे अशी सांकेतिक निवेदने असतात. तसेच खेळातील हातवारी पंचांगी केलेल्या खुणा, एखाद्यावेळीन जावलेली चिन्हे, हाँप्लरच्या आडीवरील रंग चिन्हात प्रत्येक खमची बोधचिन्हे, झुगळीनातील संकेत / चिन्हे, शब्दस्वरूप, सैन्यदलातील चिन्हे, निवेदने इतकेच काय तर, दरीडे खीशच्या आतिरेकांच्या सुवधा सांकेतिक खुणा चिन्हांच्या भाषा निवेदन व्यवस्था असतात.

③ निश्चित नाव - भाव :-

मानव समाजाची निश्चित नाव - भाव हे वैशिष्ट्य आहे प्रत्येक मनुष्याला ह्मखास नाव, आहनास आहे तसेच निश्चित सुप्रदेश घावरून भावाना सुवधा नाव असते. मानवेतर प्राण्याना नाव / भाव असत नाही.

④ भाषेची निर्मिती :-

मानव समाजाने भाषा सांगी बोली भाषा असतात. मानव सिद्धुत इतर कोणत्याही प्राण्यात भाषा / बोलीभाषा सादरत नाही. मानवाना भाषा, मातृभाषा व इतर भाषा शिकता येतात. बोलीता / निहितता येतात कारण भाषेना निपी असते

10) एकतेची भावना :-

मानव समाजाने ऐक्य भावना आढळते वारंवार पूर्तीसाठी व संरक्षणासाठी मनुष्यांना इतरांच्या सहवासाची आवश्यकता असते इतर शिवाय जगणे, राहणे अशक्य आहे म्हणून अरिस्तॉटल म्हणतात की, मनुष्य हा समाजशील प्राणी आहे.

11) सहाकार्य भावना :-

मनुष्यांना एकटे जगता येत नाही परस्पर सहकार्याची आवश्यकता असते म्हणूनच 'एकमेकांना साहाय्य करू अथवा धरू' अर्थ या तत्त्वाने मनुष्य समाज परस्पर सहाकार्य करत जगते.

12) समष्टि वारंवार पूर्ती :-

मानवत्वर प्राण्यांना फक्त नैसर्गिक वारंवार असतात. शुक, कामवासना, संरक्षण यासाठी इतर सर्व प्राणी नैसर्गिक, आकुंचनिक व नैसर्गिक पद्धतीने वारंवार पूर्ती करतात. पण मानव समाज, भौतिक व अर्थिक संस्कृती निर्माण करतो व त्याद्वारे आपल्या अर्जित वारंवार पूर्ण करतो. मानवाच्या या वारंवार पूर्णतेचे वाढतच असतात व त्यातून नवनिर्मिती होते व वारंवार पूर्णता होते.

13) स्वयंपूर्ण अर्थव्यवस्था :-

मनुष्य समाज आपल्या सर्व गरजा पूर्ण करण्यासाठी निसर्गाचा वापर करून

एवावर्तंभी हीती म्हणवीच अन्न , वस्त्र , निवास ,
शुद्ध - सीई यासाठी स्वतंत्र निर्मिती एवयं व्यवस्था
तयार करती त्यामुळे मानवान स्वतंत्रतः , स्वयंपूर्णतः
ही वैशिष्ट्ये आढळतात .

वरीलप्रभावी मानवी समाजाची जिनिक
वैशिष्ट्ये सांगता येतात

* समाजाचे प्रकार :-

[Type of Society]

समाज हा असा मानवाचा आहे तसा
ती मानवीतर प्राण्यांचा ही समाज आहे त्यामुळे
समाजाचे मुख्यतः २ प्रकार पडतात .

- ① मानव प्राण्यांचा समाज
- ② मानवीतर प्राण्यांचा समाज

वरील समाजाचे २ प्रकार हे एका निक-
षाच्या आधारे पाहणे जातात . आपल्या गरजांच्या
पूर्ती करण्यासाठी मानव प्राणी हा संस्कृती निर्माण
करती आणि या भौतिक व आभौतिक संस्कृतीच्या
माध्यमाने आपल्या सर्व गरजांची पूर्ती करणे
परंतु मानवीतर प्राण्यांना कुमी , कीटक पक्ष्यांना
संस्कृती निर्माण करता येत नाही त्यामुळे सर्व
सर्व पशु - पक्षी , कुमी , कीटक आपल्या गरजा
केवळ भौतिक / आनुवंशिक तंत्रानेच पूर्ण करतात
निसर्गरूप करतात . यापेक्षा वेगळे त्यांना कधी
ही करता येत नाही , जगता येत नाही केवळ
आनुवंशिकतेवर जगतात . यावरून समाजाचे २
प्रकार सांगता येतात म्हणून मानव प्राण्यांच्या

Date
25/09/2016

समाधाना सामाजिक , सांस्कृतिक समाज असे
म्हणतात तर मानवेंतर प्राण्यांच्या समाधाना
जैविक समाज असे म्हणतात या दोन्ही
समाजाची वैगवेगळी वैशिष्ट्ये सादरतात ती
खालीलप्रमाणे :-

II मानव समाज (सामा. सांस्क. समाज)

मानव हा कृतनावरील एकमेव
व्हिडस्तक सस्तन प्राणी आहे

जे प्राणी प्रत्यक्ष पिढांना जन्म देतात
त्यांना व्हिडस्तक सस्तन प्राणी हीय. पण तरीही
शीशेला चिम्यांशी वेगळे पेन्झा त्यांचा समाज
वेगळा आहे कारण मनुष्य हा आपल्या शरणा
ची पूर्तता केवळ उपजत प्रवृत्तीच्या आधारे करित
नाही तर आपणच निर्माण केलेल्या/संस्कृतीच्या
व समाजाच्या साहाय्याने ती आपला शरणा -
भावावती मानवाने निर्माण केलेल्या सर्व गोष्टी
भौतिक अर्भौतिक संस्कृती

उदा :- विविध उपकरणे , भांडी - कुंडी , कपडे,
वाहन , शास्त्र , ज्ञान , कला , तंत्रज्ञान , निती,
कायदे , खेळी , परंपरा , रितीरिवाज , सामा. संस्थे
इ. अनेक गोष्टींचा संस्कृतीत समावेश होतो
मनुष्य आपले हात आणि बुद्धी यांचा वापर
करत सर्व प्राण्यात सर्वश्रेष्ठ परमा व आपल्या
शरणा व मजबूती शीघ्र जाळारे जीवन जगत
गोळा म्हणूनच मानव समाधाना सामाजिक
सांस्कृतिक समाज असे म्हणतात मानवामध्ये
संस्कृतीचा अखंड संचयविभागांनी असते काम

(38)

प्रवृत्तीची नियमन जाळते. शिक्षण व्यवस्था, सांकेतिक निवेदन व्यवस्था, ज्ञानाचा संघर्ष व संकल्पना, आदर्श संकल्पना, समूह निर्मिती व त्यातून नविनाशी व्यवस्था ठरवा अनेक सामा. सांस्कृतिक वैशिष्ट्यांनी मानव समाज प्रगत झाला आहे.

2) मानवित्त्व प्राण्यांचा समाज

C जैव / अनुवांशिक समाज :-

मानव शीडून इतर सर्व प्राणी, कृमी, कीटक म्हणजे मानवित्त्व प्राण्यांचा समाज होय. यात सर्व पशु-पक्षी, प्राणी, कीटक, अक्षयचर, उभयचर अशा सर्व स्तरीयांचा समावेश होतो. झुतावरील सर्व मानवित्त्व प्राण्यांत अनुवांशिक तत्त्वाने नैसर्गिकपणे / उपजत प्रवृत्तीनेच जगणे जाळते. त्यांच्या ठरवा मर्यादित आहेत व त्या कधीही वाढत नाही. त्यांच्यात काहीही निर्मिती, नवनिर्मिती घडत नाही. त्यांच्या ठरवाही मर्यादित असतात. त्या कधीच बदलत नाही आणि वाढतही नाही. त्यामुळे मानवित्त्व प्राण्यांत परिवर्तन कधीच घडत नाही. अनुवांशिक गुणावरच त्यांचे कार्य, सामविभाजन चालते. त्यांच्यात कामवृत्तीची नियमन मुळीच असत नाही. त्यामुळे नर आणि मादी एवढेच नाते असते. त्यांना काहीही शिकवावे लागत नाही. शिक्षण क्षमता नसते. सांकेतिक निवेदनाचा ही अभाव असतो. ज्ञान व अनुभवाचाही अभाव असतो. ज्ञानाचे साधन प्रदान होत नाही.

समुदाया फक्त जैविक भाषा जाळते.

समूह निर्मितीचा विकास , नाती शोती संस्था ,
संधटना या शोती त्यात नसतात .

वरीलप्रमाणे किंजने डेव्हिस थानी
डे कुळ्य ए प्रकार सांगितने आहेत . समाजाचे
प्रकार किंजने डेव्हिस थानी हे प्रकार सांगितने
आसने तरी समाजशास्त्रामध्ये फक्त मानव
समाजाचा आधारून केला जाती कारण समाज
व सांस्कृतिक आतिशय व्यापक , श्रुताश्रुतीची
व सतत प्रगत होत आगारी आहेत .

त्यामुळे संपूर्ण जगामध्ये निरनिराळ्या
प्रदेशात विविध प्रकारचे मानवी समाज विकसित
आनेने दिसतात . ते आर्थिक क्रिया , आर्थिक
संधटना जशा बदलतीन , तसतसे मानवी
समाज होत गेले त्याचा आढावा थोडक्यात
आजीजप्रमाणे घेता येईल .

① शिकार व अन्न संकलन करणारा समाज
मानव श्रुतजावर जेव्हा अवतरला
ती प्रारंभिक अवस्था होय . तेव्हा केवळ खाद्य/
अन्न संकलन करून त्याला जीवन जगावे
जागत होते . फळे , कंदमुळे , झाडा - वीजीचा
पानापायीक , शानू खाऊन त्याला जीवन
जगावे जागत आसे . नंतर दगड व जाळूडू
यांचा हत्यार म्हणून वापर करून प्राण्यांची
शिकार करून त्यांचे मांस खावे सुरु आने
आवही ऑस्ट्रेनिया , आफ्रिका , दक्षिण अमेरिकेत
अल्प प्रमाणात खाद्य संकलन व शिकार करून
जगावारा समाज आढळतो . आसा समाज
आकारने जखन आसती त्यात कश्मिद दिसत
नाही श्री मुख्य समान स्थान आसते . आसा

सुमात्र अटकती करत वेगवेगळ्या प्रदेशात किण्वन
जिवन जगती.

② बागायती सुमात्र ४-

मानव आढ्य संकजन व शिकार कर-
तांना हळूहळू आपल्या शक्तीचा, सुवतीचा, हातांचा
व साधनांचा वापर करून बांधा व स्थानान्तरित
शीती करू लागला. धानूनच वनस्पतीची जागवड
वेगळी फळझाडीची, बीया पेरून उदरनिवडि
करण्याची सुक्ती केली. अतिपूर्वेकडील थायलंड
मध्ये सुमारे १० हजार वर्षापूर्वी माताचे पिक घेण्यास
प्रारंभ झाला. १० हजार वर्षापूर्वी मध्यपूर्वेकडील
प्रदेशात शडू, सातू, राय ही पिके घेण्यास सुरुवात
झाली. १० हजार वर्षापूर्वी मेसी अमेरिकेत मक्याचे
पिके घेण्यास प्रारंभ झाला. यानंतर जगाच्या
विविध भागात बागा व शीती करण्याच्या पद्धतीचा
पसार झाला. यानंतर वृक्ष जंगल तोडून शीती
करावी लागत असो. उदरनिवडिसाठी शीती /
बुडवती कुपडाड शीती असो म्हणतात कारण नापिक
झाल्यावर बुसरीकडे जंगल तोडून शाशी शीती
केली जाते.

③ पशु-पानन सुमात्र ४-

ज्या सुमात्रातील जीव आपल्या
अन्न, वस्त्र, निवारण या उदरनिवडि विषयक
गारवांची शिकार व अन्न संकजन शीती व
या बरीबरेच पशुपानन व पशुसंवर्धन यावर
प्रामुख्याने उदरनिवडि करतात. अशा सुमात्रांना
पशुपानन सुमात्र असे म्हणतात. गार, म्हैसी,

बैल , शीळया , मीढया , धीडे , उंट यासारखी -
 पाळीव प्राणी पाळून त्यावर लढरनिर्वाह करणाऱ्या
 समाधाना पशुपालन समाज म्हणतात . युरोप ,
 आशियातील अवताळ प्रदेश तसेच पूर्व आफ्रिकेच्या
 भागात पशुपालन समाजता आढळतात फाही
 प्रमाणात ते शेतीही करतात व धीडेकार स्थिर
 जीवन जगताने .

4) कृषी / शेती करणारा समाज :-

अन्न - धान्य पिकवण्यासाठी नांगराचा
 शेतीविषयक अवजारांचा , साधनांचा वापर करून
 शेती करणाऱ्या समाजाने कृषक समाज / शेती
 करणारा समाज असे म्हणतात . यामुळे प्राण्यांचे
 शक्तीचा व साधनांचा वापर करून शेतीमुळे
 अधिक पट्टीने उत्पादन काढणे शक्य झाले व
 हळूहळू मानवी जीवन अपाय्याने बदलत गेले .
 शेती व्यवसायाना मदत करणारे सुतार , मीथार ,
 चांभार , कुंभार असे 12 पद्धतेदार व 18 उच्चतेदार
 शेतीपुरक समाज म्हणून उदयास आले . बेलगाडी
 भौत , मोटे , दीरखंड , कुच्छड , नांगर अशा अनेक
 गोष्टी शोधून शेती केली जाऊ लागली व
 छेडी एकथमपूर्ण झाली . शेतीचे महत्व वाढल्याने
 जमिनदारी पद्धती जाली .

5) औद्योगिक समाज :-

प्रगत शेतीच्या उत्पादनातून ~~मोठे~~
 कच्च्या व पक्क्या मालांच्या प्रचंड उत्पादनातून
 औद्योगिक क्रांतीने मानवी समाज एवनेत
 आसुनास बदल झाला . विविध वस्तूचा -

उत्पादनासाठीच्या एंजांचा वापर वाढना औद्योगिक
 क्रांतीमुळे एंजा व तंत्र वाढयतेमुळे सामा संध्याची
 वृत्तीने कुशळ व औद्योगिक समाज निर्माण
 झाला कामगार पंथ निर्माण झाला कारणाने
 वाढत गेले बाजार वेगळी निर्मिती झाली
 वशीय विधीवत वाढत गेले औद्योगिक क्रांती
 मुळे समाज मध्ये बदलनी स्थानस्थ , समता ,
 बहुता या मूल्याचे महत्व वाढले शिक्षण सर्वा
 साठी खुले झाले श्रियांचा दर्जा वाढवना उद्योग
 वून शहराकडे स्थानांतरे होऊ लागली सुविधा
 विकासाची संधी मिळू लागली औद्योगिक समाज
 मुळे सामाजिक उत्तिरिभत वाढली अर्भित दर्जाने
 महत्व वाढले औद्योगिक समाज हा उद्योगप्रधान
 समाज बनला

⑥ औद्योगिकीकरण समाज :-

औद्योगिक समाजात ज्या वेगाने
 परिवर्तन घडून गेले व समाजाचे स्वरूप बदलत
 गेले औद्योगिक अरीबरेच इतर गोळीना महत्व
 गेले यांत्रिक समाज , तांत्रिक समाज , संधाकीय
 समाज , विमा व्यवसाय करणारा समाज , वृत्तपी ,
 प्रसारमाध्यमे वापरणारा समाज , वेळयकीय क्षेत्रात
 जावणारी साहित्य निर्माण करणारा समाज , व्यापार
 उद्योग करणारा समाज , ई-कॉमर्स , ऑनलाईन
 बँकिंग , कॉल सेंटर , इंटरनेट जगत यामुळे एंजा
 कारक परिवर्तनाने जगा एक होऊ लागले शहर
 वाजार , अथर बसल्या खुविधा मिळनी सुळ झाले
 औद्योगिकीकरण समाजाने समाज क्रांतिकारी
 बनला

वरीम प्रमाठी समाजाचे विविध प्रकार
आढळतात.

* 1. सामाजिक संस्था :-

(अर्थ आणि वैशिष्ट्ये)

दैनंदिन व्यवहारात संस्था शब्द -
एखादा समुह संघ / समुदाय वा अर्थाने -
वापरण्यात येत असतो. पण समाजशास्त्रात संस्था
ही एक महत्त्वाची सामाजिक संकल्पना म्हणून
आस्थासनी जाते. सामाजिक संस्था म्हणजे काय
हे काही समाजशास्त्रज्ञांनी केलेल्या व्याख्या
पाहिल्यावर स्पष्ट होते.

* 2. व्याख्या :-

* 1. किंगडम डेव्हिस :-

एका / अनेक कायद्यां नीवती परस्प
रात ठीवल्या ठीनेल्या नीकछठी , नीकनिती व
कायदे यांचा संघ म्हणजे संस्था होय .

* 2. हार्टन आणि हंट :-

संस्था म्हणजे सामाजिक संघटनेची
संघटाची तराी व्यवस्था की , ज्यामध्ये काही
समान मूल्ये आणि वतनि रितीचा समावेश होतो .
आणि जी समाजाच्या काही कुजकृत ठारवा
भाभवते :-

* ⑧ हॅरी ऑन्सन :- सामाजिक संस्था म्हणजे सर्वज्ञान आणि नियन्त्रणात्मक व्यवस्था हीय.

* ⑨ ऑगर्विन व निमकॉम :- काही कुजभूत मानवी गरजा भागवण्याची संघटित आणि प्रस्थापित असे मागी म्हणजे सामाजिक संस्था हीय.

वरील व्याख्यावरून सामाजिक संस्थांचा अर्थ स्पष्ट होतो. ती काही कुजभूत गरजांच्या पूर्तता होण्यासाठी सामाजिक संस्था या अंतर्गतद्वारे एकत्र आठे. मानवी गरजा भागवण्यासाठी अशा असंख्य संस्था निर्माण झाल्या.

उदा :- कुटुंब संस्था, विवाह संस्था, धर्म संस्था, अर्थ संस्था, शाळी संस्था, शिक्षण संस्था इ. कुटुंब संस्थेद्वारे प्रजात्पादन, बाळगंभीपन, सामाजिकरण केले जाते. विवाह संस्थेद्वारे लैंगिक गरजा पूर्ती, प्रजात्पादन व कुटुंबाची निर्मिती होते. शिक्षण संस्था, ज्ञान-विज्ञान, संस्कृतीची संरक्षण, सामाजिकरण, संशोधन इ. करते. अर्थसंस्था वस्तू व सेवांचे उत्पादन विनिमय वितरण, सेवन इ. पुरवते अशा प्रकारे असंख्य संस्था मानवाने निर्माण केल्या आहेत.

* सामाजिक संस्थेची वैशिष्ट्ये :-

टीप
④ सामाजिक संस्थांच्या व्याख्या व स्वरूप पाहिल्यानंतर सामाजिक संस्थेची अनेक वैशिष्ट्ये स्पष्ट होतात ती पुढीलप्रमाणे :-

* ① सामुदायिक सामाजिक अविनाशन संस्थांची -
निर्मिती होते :-

सामा. संस्थांच्या निर्मितीचे मूळ समु-
दायिक जीवन असते. सर्वच समाज आपल्या
वारंवारपुतीसाठी समाज चांगला राहण्यासाठी
अशा संस्थांची निर्मिती करतो. व त्या पित्यानु
पित्या पाहत राहतात.

* ② निश्चित उद्दिष्ट्ये :-

मानवाच्या वारंवारपुतीसाठी काहीत या सर्व
वारंवारपुती करण्यासाठी उद्दिष्ट्ये / हेतू ठेवूनच
सामा. संस्था निर्माण केल्या जातात.

उदा :- राज्य संस्थेद्वारे, न्याय संस्थेद्वारे -
समाजावर नियंत्रण ठेवणे, कायदा पाळावयास
जावणे, श्रुद्धेवाशना शिक्षा देणे असे अनेक
उद्दिष्ट्ये पूर्ण करण्यासाठी काटेकोर प्रयत्न करतात.

* ③ सामाजिक संस्था सार्वत्रिक असतात :-

सामाजिक संस्था या सर्वच समाजात
आढळतात. समाजाच्या वारंवारपुतीसाठी त्यांचे
स्वरूप भिन्न-भिन्न असते. पण सामा. संस्था
या हमखास सार्वत्रिक असतात.

उदा :- किमान विवाह संस्था, कुटुंब संस्था,
धर्म संस्था नाही अशा अतन्नापर आढळत
नाही.

* ④ सामा. संस्था नियम व मूल्ये आढळतात :-

प्रत्येक सामा. संस्थेत समाजाचे रस्वर्ग
प्रमाणित मान्यता प्राप्त नियम व मूल्ये हमखास

असतात. संस्थांची कार्यपद्धती ही ठरवेली असते त्याप्रमाणे सामा. संस्था निश्चित / अनिश्चित परंपरागत होती. प्रथामुख्य, नियम, सूत्रे, कार्यपद्धती उपदेश, शिक्षण देत असतात.

* 6 सामाजिक संस्था ठरवून पूर्ती करतात. मानवाच्या जीवन ठरवून असतात त्या वास्तव जाताना आणि सामा. संस्था त्या ठरवून पूर्तीची साधन असतात. उदा: कुटूंब संस्था, संगीयन, सामाजिकरण या ठरवून पूर्ण करतात. विवाह संस्था, भौतिक ठरवून, अपत्य प्राप्ती यासाठी महत्त्वाच्या असतात. शिक्षण संस्था शिक्षण देतात ज्ञान देतात न्याय देते इ.

* 7 सामाजिक संस्थांची प्रतिके असतात. प्रत्येक सामाजिक संस्थेला भौतिक / अमीतिक स्वरूपाची प्रतिके असतात. उदा: राजू संस्थेचे तिरंगा हे प्रतिके आहे. विवाह संस्थेची प्रतिके म्हणून अंगठी, मंगळसूत्र, पुमपुम टिळक ही प्रतिके आहेत. 'ॐ' चिन्ह, '卐' चिन्ह, '卐' हे चिन्ह अशी धर्म प्रतिके आहेत. कोर्टाने राज्यसंस्थेत मानदंड असतात अशी चिन्हे व प्रतिके असतात.

* 8 सामाजिक संस्था सामाजिक नियंत्रण करतात. प्रत्येक सामा. संस्था समाजातील त्या त्या संस्थेची अविहित अटकावणे नियंत्रण देतात. नियम, अटी, प्रथा, परंपरा पाळावयास आणि पाहतात व या विरुद्ध वर्तन केल्यास समाज

अशा माणसांची निवा - अपहिनना करती, मास्के
हाकळणी इथपासून ती काशी पर्यंतच्या शिक्षा
दिव्या जाताना व या भितीमुळे व जीव
समाधान चांगले वाढताना व समाज नियंत्रण
घडते.

* 8) निश्चित व अनिश्चित परंपरा :-
सामाजिक संस्था या अनेक निश्चित
व अनिश्चित परंपरा चाळवत असतात.
उदा :- राज्य संस्था, राज्य संस्था, शिक्षण -
संस्था या हजारी नियम तयार करून माणसांना
ते पाळावयास लावतात. तर कुटुंब संस्था,
विवाह संस्था, धर्म संस्था या प्रथा परंपरा
प्रभावी आपल्या गीष्टी समाजाचा बंधनकारक
करतात.

उदा :- कुटुंब प्रमुख, पद, नाव, भाडनाव,
स्त्री - पुरुष दर्जा, मान - पान, परंपरेने चालतात.

* 9) उपयुक्त साधने असतात :-
प्रत्येक सामाजिक संस्था नीटपणे
चालण्यासाठी उपयुक्त साधनांची आवश्यकता असते.
उदा :- कुटुंब संस्था चालण्यासाठी सभार उपयोगी
सर्व वस्तू जागतान. धर्मसंस्थेतील कुर्ती, मंदिर,
कासव, धंदा लावतात. तसेच धर्मग्रंथ इ. शिक्षण
संस्थेत इमारत शान्ति वस्तू इ.

* 10) संस्था या सापेक्षतः स्थिर असतात :-
सर्वच सामाजिक संस्था या बदलतांशी
स्थिर असतात.

कुटुंब संस्था , धर्म संस्था , शिक्षण संस्था
आमपयति मानवाच्या सुखातीपासून आमपयति
चाळत आनीच्या आहित त्यामुळे सामा संस्थांना
पिढ्यान पिढ्या हीच नाभनेने असते

* ⑩ संस्था अमूर्त स्वरूपाच्या असतात :-
सामाजिक संस्था या अमूर्त स्वरूपाच्या
नसतात म्हणजे आपण हीळ्यांनी पृथक् स्वरूपात
त्या पाहू शकत नाही

उदा :- विवाह , धर्म , भक्ती , पूजा , स्तूत्या , कुळ -
देवत :- गीष्ठी दाखवायच्या वस्तू नसतात पण
अमूर्त स्वरूपात आपण त्या समजून घेते

* ⑪ सामाजिक संस्था परस्पर संबंधित असतात :-
सामाजिक संस्था या सुट्ट्या - सुट्ट्या
/ विभक्त नसतात तर कुटुंब संस्था परस्पर
संबंधित असून एकमेकांवर प्रभाव पाडतात

उदा :- विवाहवर आधारित कुटुंब संस्था आहे तर
कुटुंब संस्था चाळण्यासाठी विवाह संस्थेची मुजभूत
आवश्यकता आहे. शिक्षण संस्था कायदा / न्याय
शिकवतात तर न्याय संस्था शिक्षकांनी निर्मावि
केनेने न्याय कायदे चाळवतात

* ⑫ सामाजिक संस्था प्रकट व अप्रकट कार्य पार
पाडतात :-
अमरा समाज चाळण्यासाठी सामाजिक
संस्था या प्रकट व अप्रकट कार्य पार पाडत
असतात प्रकट व अप्रकट म्हणजे प्रत्यक्ष व

अप्रत्यक्ष किंवा दृश्य / अदृश्य हीय म्हणजे सामाजिक संस्थांची काही कार्ये प्रकल्पणे बाबत घेतात तर काही अप्रत्यक्षपणे याबाबत असतात.

वरीलप्रमाणे सामाजिक संस्थांची अनेक कार्ये सांभाळता येतात.
